

РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я З ВРАХУВАННЯМ БЕЗПОРАДНОГО СТАНУ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ

Андрушко А.В.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінально-правових
дисциплін та кримінології
Закарпатського державного університету

У статті обґрунтовується необхідність диференціації кримінальної відповідальності за злочини проти життя та здоров'я з врахуванням безпорадного стану потерпілої особи.

Ключові слова: безпорадний стан, умисне вбивство, тілесні ушкодження, катування.

В статье обосновывается необходимость дифференциации уголовной ответственности за преступления против жизни и здоровья человека с учетом беспомощного состояния потерпевшего.

Ключевые слова: беспомощное состояние, умышленное убийство, телесные повреждения, истязание.

The article suggests that is necessary to set differentiation of criminal liability for crimes against life and health of a person considering helpless state of a victim.

Keywords: helpless state, intentional murder, bodily injuries, tortures.

Однією з найгостріших проблем кримінально-правової теорії та практики на сучасному етапі є проблема належної охорони найбільш незахищених категорій населення, зокрема осіб, що перебувають в безпорадному стані.

Отримані нами дані свідчать про те, що злочинці доволі часто об'єктами злочинних посягань обирають фізично слабких, безпорадних осіб, роблячи ставку переважно на те, що жертва не чинитиме опору, а отже, поставленої мети досягти буде легше. Можна стверджувати, що в Україні уже існує категорія злочинців, котрі вчиняють кримінально карані діяння виключно проти безпорадних потерпілих [1, с. 182].

Питанням кримінальної відповідальності за злочини, вчинені щодо осіб, які перебувають у безпорадному стані, присвятили наукові праці С.В. Бородін, Л.П. Брич, Д.В. Давтян, С.І. Дементьев, Є.Б. Дороніна, О.О. Дудоров, О.І. Коробеев, Л.В. Лобанова, О.В. Михайловська, Т.А. Плаксина, О.М. Попов, Т.Є. Сарсенбаев, С.В. Тасаков, О.В. Топільська, М.І. Хавронюк, В.Б. Хатуев та ін. Доводиться, однак, констатувати, що чимало проблем, які стосуються кримінально-правової охорони безпорадних осіб, досі залишаються невирішеними.

Мета статті – обґрунтувати необхідність диференціації кримінальної відповідальності за злочини проти життя та здоров'я з врахуванням безпорадного стану потерпілої особи.

Як відомо, КК України у п. 6 ч. 1 ст. 67 визнає «вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані» обставиною, яка обтяжує покарання. Визнавши вказану обставину такою, що обтяжує покарання у всіх без винятку випадках (ч. 2 ст. 67), законо-

давець тим самим підкреслив особливу суспільну небезпеку злочинних діянь, вчинених щодо перерахованих у п. 6 ч. 1 ст. 67 осіб. Тому суд, індивідуалізуючи покарання, повинен обов'язково врахувати наявність такої обставини і призначити винному більш суворе покарання.

Попри очевидну важливість зазначеної норми, мусимо визнати, що на сьогодні охорона вказаної категорії осіб засобами кримінального права є явно недостатньою. Подальшою перспективою посилення кримінальної відповідальності за злочини проти таких осіб, на наш погляд, є передбачення в ряді статей Особливої частини КК відповідних кваліфікуючих ознак складів злочинів, які б дали змогу належним чином диференціювати кримінальну відповідальність з врахуванням безпорадного стану потерпілого.

Обґрунтування необхідності доповнення окремих кримінально-правових норм відповідними кваліфікуючими ознаками варто розпочати із ст. 115 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство, адже життя людини є найціннішим об'єктом кримінально-правової охорони.

Аналіз кваліфікуючих умисне вбивство ознак, що наведені у ч. 2 ст. 115 КК України, показує, що поміж них відсутньою є вказівка на безпорадність потерпілого. Зазначимо, що позбавлення життя, вчинене з використанням безпорадного стану вбитого, визнавалося кваліфікуючою ознакою в КК 1922 та 1927 років [11, с. 133; 12, с. 38]. КК УРСР 1960 р. уже не передбачав відповідної обтяжуючої умисне вбивство обставини. Відтоді, як зазначається в літературі, вбивства безпорадних осіб на практиці розцінювались як убивства, вчинені з особливою жорстокістю, причому така кваліфікація мала місце лише в тих випадках, коли безпорадна жертва усвідомлювала, що

найближчим часом вона буде позбавлена життя, але не могла вжити заходів для свого спасіння, що викликало її додаткові моральні страждання. В інших випадках умисні вбивства безпорадних осіб кваліфікувалися (і кваліфікуються) як просте вбивство (за ч. 1) [3, с. 100; 6, с. 343; 8, с. 153]. Отож, як не дивно, вбивство особи, яка перебуваючи в безпорадному стані, не могла чинити опір винному, з погляду вітчизняного законодавця не характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки.

На відміну від КК України, чинний КК Російської Федерації передбачає таку обтяжуючу умисне вбивство обставину, як убивство «малолітньої або іншої особи, що завідомо для винного перебуває у безпорадному стані, ...» (п. «в» ч. 2 ст. 105 КК РФ)¹. У постанові № 1 від 27 січня 1999 р. «Про судову практику у справах про убивство (ст. 105 КК РФ)» Пленум Верховного Суду РФ наголосив, що до осіб, які перебувають у безпорадному стані, можна віднести, зокрема, «тяжкохворих та престарілих, малолітніх дітей, осіб, що страждають психічними розладами, які позбавляють їх здатності правильно сприймати те, що відбувається» [10].

Утім, варто зазначити, що після включення до ч. 2 ст. 105 КК РФ п. «в», у російській науці кримінального права розгорілася дискусія з приводу підстав посилення відповідальності за умисне вбивство особи, яка завідомо для винного перебуває у безпорадному стані.

Деякі науковці, які досліджували вказане питання, дійшли висновку про те, що підставою диференціації відповідальності та виділення відповідного кваліфікованого складу слід вважати заподіяння безпорадному потерпілому, який усвідомлює, що його буде позбавлено життя, особливих моральних страждань. Так, С. Дементьев пише: «Встановлюючи відповідальність за вбивство особи, яка завідомо для винного перебуває у безпорадному стані, законодавець мав на увазі, що в такому випадку потерпілому заподіюються додаткові, особливі страждання. Він усвідомлює, що його зараз або невдовзі уб'ють, але в силу свого фізичного стану не може ні чинити спротив, ні покликати на допомогу. Цей стан завідомо розуміє убивця, значить, діє більш цинічно та зухвало, аніж той, котрий, як кажуть, убиває «із закутку» [2, с. 43]. Своєю чергою М. М. Каплін переконаний, що убивство особи, яка завідомо для винного перебуває у безпорадному стані, цілком поглинається поняттям особливої жорстокості при вбивстві (п. «д» ч. 2 ст. 105 КК РФ) [4, с. 17].

Така позиція зазнала різкої критики з боку О. М. Попова. Учений резонно наголошує на тому,

що «спричинення потерпілому додаткових, особливих страждань охоплюється п. «д» ч. 2 ст. 105 КК РФ, який передбачає підвищену відповідальність за вбивство, вчинене з особливою жорстокістю. Тому ніякого посилення відповідальності в цьому випадку не потрібно, оскільки законодавцем дана обставина вже передбачена» [9, с. 267]. Відповідаючи на питання про підставу посилення відповідальності за умисне вбивство особи, яка завідомо для винного перебуває у безпорадному стані, О. М. Попов переконливо відзначає, що вона полягає «не в тому, що потерпілий усвідомлює характер того, що відбувається і в силу цього відчуває особливі страждання, а в тому, що винний, розуміючи, що заподіює смерть особі, котра не здатна в силу фізичного або психічного стану захистити себе, тим не менше, умисно використовує цю безпорадність для вчинення вбивства. Відмінність даного злочину від убивства, вчиненого з особливою жорстокістю, якраз в тому і полягає, що, вчиняючи останнє, винний усвідомлено заподіює потерпілому особливі фізичні чи психічні страждання. У той час як скоюючи вбивство, передбачене п. «в» ч. 2 ст. 105 КК РФ, винний свідомо використовує безпорадність потерпілого, його нездатність захистити себе в силу певних об'єктивних обставин» [9, с. 274].

Видається, що аргументи, наведені О. М. Поповим, є логічними та цілком переконливими. Вони, з одного боку, обґрунтовують необхідність існування аналізованої обтяжуючої умисне вбивство обставини, а з іншого – проводять чітку межу між вбивством безпорадної особи та вбивством, вчиненим з особливою жорстокістю. Не випадково тому саме цій позиції у російській кримінально-правовій науці нині віддається перевага [3, с. 19, 145; 7, с. 13; 8, с. 157–158; 14, с. 72 та ін.].

Правильною, на наш погляд, є думка О. М. Попова, який вважає, що вбивство особи, яка завідомо для винного перебувала у безпорадному стані, саме по собі не може бути кваліфіковане як вбивство з особливою жорстокістю, бо для цього немає жодних підстав. У той же час вбивство має кваліфікуватись і як вчинене щодо особи, яка завідомо для винного перебувала у безпорадному стані, і як вчинене з особливою жорстокістю в тих випадках, коли до убивства або в процесі позбавлення потерпілого життя, винний якимось чином проявив особливу жорстокість (зокрема, якщо особа, перебуваючи в безпорадному стані, усвідомлювала процес або приготування до вбивства, зазнаючи особливих мук та страждань від того, що вона не може чинити опір винному) [9, с. 277, 453–454]. Звідси випливає висновок: оскільки вітчизняне кримінальне законодавство не передбачає такої обтяжуючої умисне вбивство обставини як вчинення його щодо особи, яка завідомо для винного перебувала в безпорадному стані, суд змушений кваліфікувати такі вбивства за ч. 1 ст. 115. А це означає, що винні у смерті осіб, котрі не могли захистити себе, не понесуть справедливого покарання.

Варто звернути увагу на те, що серед обтяжуючих

¹ Слід зазначити, що КК РФ не є у цьому винятком. Безпорадний стан як кваліфікуючу ознаку складу умисного вбивства передбачають більшість проаналізованих нами кримінальних кодексів зарубіжних держав. Це, зокрема, КК Азербайджанської Республіки (ст. 120.2.9), Грузії (п. «г» ст. 109), Киргизької Республіки (п. 3 ч. 2 ст. 97), Латвійської Республіки (п. 2 ст. 117), Республіки Білорусь (п. 2 ч. 2 ст. 139), Республіки Болгарія (п. 5 ст. 116), Республіки Казахстан (п. «в» ч. 2 ст. 96), Республіки Молдова (п. «е» ч. 2 ст. 145), Республіки Таджикистан (п. «в» ч. 2 ст. 104), Республіки Узбекистан (п. «в» ч. 2 ст. 97).

умисне вбивство обставин ст. 93 КК УРСР 1960 р. не передбачала таку, як вбивство малолітньої дитини. В період дії вказаного кодексу існувала практика, за якою безпорадність, обумовлена малолітнім віком жертви убивства, розглядалась як ознака особливої жорстокості [9, с. 278]. Така практика, як наголошує О. М. Попов, була вимушеною, позаяк в законі не існувало відповідного пункту, що повною мірою враховував би суспільну небезпеку дій винної особи. «Кваліфікація у подібних випадках, – підкреслює учений, – була “з наляжкою”, оскільки при вбивстві з особливою жорстокістю винний повинен усвідомлювати, що він завдає жертві особливі психічні страждання» [9, с. 279]. КК України 2001 р. врахував цей недолік – п. 2 ч. 2 ст. 115 умисне вбивство малолітньої дитини зараховує до кваліфікуючих ознак. На жаль, обтяжуючими умисне вбивство обставинами не були визнані інші можливі чинники безпорадного стану особи.

Отже, підвищена суспільна небезпека вбивства особи, яка завідомо для винного перебуває у безпорадному стані, обумовлена тим, що вона не здатна захистити себе. Винний же, усвідомлюючи це, розуміє, що жертва не чинитиме опору взагалі, або ж опір цей буде номінальним і подолати його буде зовсім нескладно. Таке вбивство об'єктивно є більш небезпечним, позаяк досягнення злочинного результату значно спрощується.

Погоджуємось з Є. Б. Дороніною, яка вважає, що усвідомлення того, що жертва знаходиться в безпорадному стані може відігравати провокуючу роль, слугувати, так би мовити, своєрідною «приманкою» [3, с. 20, 102, 116]. В літературі, на наш погляд, правильно відзначається, що винні у вбивстві безпорадних осіб характеризуються такими рисами, як жорстокість, цинізм, глибоке моральне падіння, вражаюча холоднокривність, що виключають навіть натяк на милосердя стосовно жертви [3, с. 107, 139; 9, с. 280; 14, с. 3].

Очевидно, що відсутність у ст. 115 КК України такої кваліфікуючої ознаки, як умисне вбивство особи, яка завідомо для винного перебувала в безпорадному стані, не дає суду змогу призначити винному більш суворе покарання, якого той заслуговує. Практиці, за якої кримінальний закон належним чином не захищає найменш захищених людей, на наш погляд, на решті має бути покладено край.

З огляду на викладене, поділяємо позицію М. І. Хавронюка та М. П. Короленка, які пропонують доповнити ч. 2 ст. 115 КК України такою кваліфікуючою ознакою як умисне вбивство особи, що завідомо для винного перебуває у безпорадному стані [13, с. 956; 5, с. 5]. У постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» слід подати роз'яснення змісту поняття «безпорадний стан особи», а також навести перелік факторів, що можуть його обумовити.

Видається, що самим лише посиленням кримінальної відповідальності за умисне вбивство особи,

яка завідомо для винного перебувала в безпорадному стані, законодавець не має обмежуватись. На наше переконання, безпорадність особи слід визнати кваліфікуючою ознакою і в інших статтях КК України.

Аналіз ч. 2 ст. 121 КК, яка передбачає відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, свідчить, що перелік обтяжуючих вказане діяння обставин є значно коротшим (їх усього шість), ніж перелік відповідних обставин у ч. 2 ст. 115 КК. Видається, що більш широке використання кваліфікуючих тяжкі тілесні ушкодження ознак, як це має місце в КК РФ, Франції, Латвії, Болгарії, Казахстану, Таджикистану, Білорусі, Узбекистану, Грузії та інших країн, є більш прийнятним й для КК України. Зокрема, необхідним бачиться доповнити ч. 2 ст. 121 КК й такою обтяжуючою обставиною, як умисні тяжкі тілесні ушкодження, заподіяні особі, яка завідомо для винного перебувала у безпорадному стані. Істотно вищий ступінь суспільної небезпеки вказаного діяння полягає в тому, що безпорадна особа не здатна чинити опір під час відповідного протиправного посягання. Передбачення в ч. 2 ст. 121 КК такої кваліфікуючої ознаки, як «умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення», не охоплює пропонованої нами кваліфікуючої ознаки. На цьому ми наголошували вище, аналізуючи співвідношення між умисним вбивством безпорадної особи та умисним вбивством, вчиненим з особливою жорстокістю.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне особі, яка завідомо для винного перебувала у безпорадному стані, кваліфікуючою ознакою визнають, зокрема, КК РФ (п. «б» ч. 2 ст. 111), Литовської Республіки (п. 2 ч. 2 ст. 135), Республіки Білорусь (п. 1 ч. 2 ст. 147), Республіки Казахстан (п. «в» ч. 2 ст. 103), Республіки Таджикистан (п. «в» ч. 2 ст. 110), Грузії (п. «г» ч. 2 ст. 117).

Відповідну кваліфікуючу ознаку і з тієї ж причини слід передбачити й у ч. 2 ст. 122 КК, яка передбачає відповідальність за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження. Така ознака передбачена в КК РФ (п. «в» ч. 2 ст. 112), Литовської Республіки (п. 2 ч. 2 ст. 138), Грузії (ч. 2 ст. 118), Республіки Казахстан (п. «в» ч. 2 ст. 104), Киргизької Республіки (п. 3 ч. 2 ст. 105).

Ч. 2 ст. 126 КК України, яка встановлює відповідальність за мордування, також доцільно, на наш погляд, доповнити такою кваліфікуючою ознакою, як безпорадний стан особи, що є завідомим для винного.

Аналогічна обтяжуюча обставина, на нашу думку, потребує закріплення і в ч. 2 ст. 127 КК, що передбачає відповідальність за катування. Зрозуміло, що, перебуваючи в безпорадному стані, особа не здатна протидіяти побоям, різного роду мученням та іншим насильницьким діям.

Завідомо безпорадний стан особи при катуванні визнають кваліфікуючою ознакою, зокрема, КК РФ (п. «г» ч. 2 ст. 117), Франції (п. 2 ст. 222-3), Республі-

ки Білорусь (ч. 2 ст. 154), Республіки Казахстан (п. «а» ч. 2 ст. 107), Республіки Узбекистан (п. «в» ч. 2 ст. 110), Республіки Таджикистан (п. «в» ч. 2 ст. 117), Киргизької Республіки (п. 4 ч. 2 ст. 111), Грузії (п. «г» ч. 2 ст. 126).

Безпорадний стан особи в якості кваліфікуючої ознаки слід передбачити також в ст. 142 КК (незаконне проведення дослідів над людиною). Відповід-

на кваліфікуюча ознака передбачена, зокрема, в КК Вірменії (п. 1 ч. 2 ст. 127).

На наше переконання, сьогоднішня диктує нагальну потребу посилення кримінально-правової охорони найменш захищених осіб. Передбачення у низці статей КК України вказаних вище кваліфікуючих ознак дозволить призначити винним більш суворе і адекватне вчиненим ними злочинам покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрушко А.В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: Монографія / Андрушко А.В. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2011. – 248 с.
2. Дементьев С. Понятие беспомощного и бессознательного состояния / С. Дементьев // Российская юстиция. – 1999. – № 1. – С. 43.
3. Доронина Е.Б. Беспомощное состояние потерпевшего в структуре состава убийства: теория, закон, практика: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Доронина Елизавета Борисовна. – Екатеринбург, 2004. – 177 с.
4. Каплин М.Н. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против жизни и здоровья : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / М.Н. Каплин. – Екатеринбург, 2003. – 22 с.
5. Короленко М.П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М.П. Короленко. – К., 2002. – 20 с.
6. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Баулін Ю.В., Борисов В.І., Гавриш С.Б. та ін.] ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [Вид. четверте, доповн.]. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 1208 с.
7. Михайловская О.В. Проблемы ответственности за преступления против лиц, находящихся в беспомощном состоянии / О.В. Михайловская // Российский следователь. – 2008. – № 21. – С. 12–14.
8. Плаксина Т.А. Основания повышения ответственности за убийство лица, заведомо для виновного находящегося в беспомощном состоянии / Т.А. Плаксина // Правоведение. – 2005. – № 1. – С. 151–159.
9. Попов А.Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах / Попов А.Н. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 898 с.
10. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 1 от 27 января 1999 г. «О судебной практике по делам об убийстве (ст. 105 УК РФ)» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.supcourt.ru/vscourt_detale.php?id=984
11. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / под редакцией профессора И.Т. Голякова. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1953. – 464 с.
12. Уголовный кодекс УССР 1927 г. – М. : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1942. – 104 с.
13. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія / Хавронюк М.І. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
14. Хатуев В.Б. Уголовно-правовая охрана беременных женщин, малолетних, беззащитных и беспомощных лиц и лиц, находящихся в зависимости от виновного: дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Хатуев Ваха Бухадывович. – М., 2004. – 189 с.